

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са IX међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(24–25. X 2014)

Књига II

РАТ И КЊИЖЕВНОСТ

Крагујевац, 2015.

Бранко ТОШОВИЋ¹

Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz

АНДРИЋ О РАТУ

У раду је учињен покушај да се одговори на питање како се Иво Андрић односи према рату и како је тумачио ратне сукобе. Анализа је показала да у Андрићевим размишљањима доминира проблем узрока рата, његових посљедица, ратног менталитета те односа између рата и мира.

Кључне ријечи: Иво Андрић, рат, мир, књижевност, писац

1. Андрићева размишљања о рату тичу се неколико основних питања: Како долази до рата? Постоје ли горе ствари од рата? Какве су посљедице рата? Колико је рат трауматска појава? Колико он утиче на нашу спознају? Колико је рат предмет људских маштања, снова и сјећања? Како се на рат гледа из угла мира? У чему је значај мира и колико он представља опасност за побједнике?

0. Андрић не улази дубоко у разлоге за појаву рата, већ, као и у другим промишљањима, тражи неки детаљ и издваја оно што би за друге било, можда, споредно. Он констатује да рат понекад долази и случајно (*омакне се*) и не увијек зато што неко хоће.

*Ја сад мало читам новине, и наше и стране, одговара Андрић. Не видим, а и слова су ситна. Обо што чујем са шелевизије – то је, углавном, све. Али једно знам: рат не по-
чне увек зато што неко хоће. Рат се и омакне...*

И та реч омакне одједном добије неке стравичне димензије (Милан Ђоковић, према Поповић 1976: 43).

1. По Андрићевом мишљењу, највећа људска зла су двије наизглед различите ствари – рат и глупост. У хијерархији зала писац ставља на прво мјесто рат, односно глупост. Истицање у први план зла сасвим је разумљиво, али давање великог значаја глупости је, вјероватно, резултат, великог животног искуства, а такође наслањања на народну мудрост, коју је он добро познавао. Он се нпр. позива на оно што се каже у Србији: *Лудог светиа и кривог дрветиа никад неће не-
сшати са земаљске куће*. Андрић глупост доводи у везу са ратом јер сматра да се по дјејству – успоравању духовног и материјалног развоја свјета са њом може поредити једино рат. Писац сматра да без глупости нема рата и да се једно дру-
гим потхрањује.

1 O. Univ.-Prof. Dr. Branko Tošović
Institut für Slawistik
Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70
8010 Graz
Österreich/Austria
Tel.: +43 316/380 2522
Fax: +43 316/380 9773
branko.tosovic@uni-graz.at
http://www.gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/

– По мом дубоком уверењу, рат је највеће зло човеково, а усудио бих се да на друго место ставим глупости. Лудо је свети и криво дрвце никад неће нестати са земаљске куле, каже се у Србији... Није баш сваки глуп човек тако опасан, најоопаснији је онај који је на положају и који се ишита... Она, та глупост, у којој мери успорава духовни и материјални развој света да се с њом може поредити још само рат. Али без глупости, ојеш, нема ни рата, и они се узајамно похрањују (Јандрић 1982: 381–382).

2. Андрић би пристао да живи у безумном вртлогу рата, тачније на све би пристао, само не на малограђански живот, јер је у њему налазио предрасуде и рачуницом која се увлачила дубоко у живот.

Пристао бих да живим, ако мора тако бити, међу дивљацима, у вихору револуције или у безумном вртологу рата. На све бих пристао, само не на малограђански живот који никад ни у чему не показује ни величине ни лепоте ни праве радости, јер је у њему све оштровано предрасудама и укаљано рачуницом која се увлачи до најскровитијих дубина људског живота, до у осмејак са којим човек човеку каже: Добро јутро!, до у брачну постојећу, до на самртнички лоџ. А та рачуница није само бездушна нешто и – пошитоно погрешна (Знакови поред пута, 154–155).

3. У ситуацији непосредне опасности по живот Андрић налази двије фазе: у првој се испољава тренутна слабост у сазнању да је немогуће живјети, а у другој разум и људски обзир присиле човека да остане ту гдје је и да радом поправља штету, доводећи све, колико је могуће, у пријашње стање.

Први осећај који се јави у оваквој прилици јесте: овде се више не може живети; сви услови за то недостају. У ствари, то је тренутна слабост. У човеку се јавља нагонска потреба да бежи далеко, само што даље од тога места на коме је за глаку избегао смртну опасност. Разум и, још више, људски обзир присиле човека да ипак остане ту где је и да радом поправи шта се и поврати све, колико је могуће, у пређашње стање. А радећи човек заволи прво свој рад а затим и минулу опасност и место на ком је је проживео (Ратни дневник 1982: 287).

4. Андрић се често враћа на оне који су нестали у вихору рата, посебно се сјећа другова и пријатеља погинулих током Првог свјетског рата, враћа се на младе људе и констатује да су они недовољно ожалени и да због њих смрт дугује животу. Писац сматра да је све оно што су измислиле религије и створили вијекови друштвеног живота у вези са смрћу и нестанком оних које волимо и цijenимо малено и слабо да премости огромну и страшну празнину која зјапи између смрти и живота. Мислим о томе како су сви они који су погинули млади, недовољно ожалени и како због њих смрт дугује животу и неопознати светови овом нашем свету у коме по нужди живимо (Знакови поред пута, 43).

Слушајући честе разговоре о погинулим младим људима из последњих ратовања против Немаца, помислио сам ово. Све што су измислиле религије и створили векови друштвеног живота у вези са смрћу и нестанком оних које волимо и ценимо, малено је и слабо да закрили или премости огромну и страшну празнину која зјапи између смрти и живота. Мислим о томе како су сви они који су погинули млади, недовољно ожалени и како због њих смрт дугује животу и неопознати светови овом нашем свету у коме по нужди живимо (Знакови поред пута, 43).

5. То што је сам у ратовима проживио и изгубио Андрић универзализује и констатује да смо сви ми погорелци и да су нам ратови све однијели.

– Немојте – каже Андрић – да идо у Музеју испадне нека „Андрићева соба“. То никако; нисам ја Лав Толстој. То с његовом собом још некако и може, јер је он имао Јасну Пољану, а шта сам ја поседовао? Ништа! Разумем ја што се у Франкфурту на Мајни чува Гејтсјева кућа, јер Гејтс је Гејтс! Одмах ћу вам казати: никаква писма нисам сачувао; сви смо ми погорелци и ратници су нам све однели (Јандрић 1982: 381–382).

У тумачењу посљедица рата Андрић је оригиналан, показујући његове разорне димензије на једном детаљу који то илуструје, можда, боље од штурих статистичких података о жртвама и разарању. Андрић током Другог свјетског рата сусреће знатан број младих жена са просиједом, чак сасвим сиједом косом.

Овде, као и у Београду, видим по улицама знаћан младих жена са проседом, па и сасвим седом косом. Њихова лица су измучена, али још млада, а облици шела одају још боље њихову младост. Чини ми се да видим како је изнад главе тих слабих створења проишла рука овога рајца и послала их превременом седином кроз коју још просијава младост (Знакови поред пута, 355).

Андрић сматра да о рату ништа боље и јасније од тих младих сиједих глава не говори будућим нараштајима.

Та се слика неће моћи сачувати за будућност; те главе ће брзо и још јаче поседети, па заштим пошћуно ишчезнути са успаласане површине живих пролазника. То је ишћети. Ништа не би боље и јасније говорило будућим нараштајима о нашем времену него те младе седе главе, којима је пошћуно или делимично украдена безбрижност и радост младих година. Нека у овој забелешци остане бар помен о њима. (Сарајево, 14. јуна 1946. год.) (Знакови поред пута, 355–356).

6. Андрић мисли да рат не доноси рјешење, већ протреса питања због којих је настао, а само решење оставља временима која наступају након склапања мира.

Рајц, и најдужи, само проћиресе ишћања због којих се зарајшило, а њихово решење ошћавља временима која настћујају после склајања мира (Знакови поред пута, 36).

7. Будући нобеловац припадао је генерацији која је имала ту несрећу да доживи два највећа ратна сукоба, што оставило дубоке трагове. То је исказао сликовито и језгровито:

[...] кад ме ишћају од какве болести болујем, честћо кажем: „Болујем од два рајца које сам преживео”... (Димитријевић 2010: 96).

8. Андрићу је рат показао да нема лошег без добра (како каже изрека). То се посебно односи на Други свјетски рат. Он није само донио страшна разарања и довео у питање голи живот него је дао Андрићу прилику да се максимално посвети писању, што је потпуно искористио и показао да је рад најбољи лијек за превазилажење и/ли ублажавање трауматских ситуација. Рат је развио и необичну спознају: да је на многобројним путовањима непотребно трошио снагу.

Ја сам на пушћовања трошио не само новац и време него и снагу живаца и машће, јер у пушћовања треба урачунаћи и дуге, углавном излишне припреме у машћини и у стварности (Знакови поред пута, 230).

да је највећи дио путовања био без нарочитог смисла, да су она била узалудна (без обзира на то што је много видио и доживио тек касније унио у своја дјела) те да су му ријетко када доносила задовољство. Све је то сублимирао у краткој безглаголској реченици: *Просћо једна нездрава пошћреба*. За вријеме двају великих ратова (1914–1918. и 1941–1944) он је био присиљен да дуже задржи на једном мјесту па је тада написао готово највећи део својих радова.

[...] треба додати да је највећи део тих пушћовања био без нарочитог смисла и да ми је ретко када доносио задовољства. Просћо једна нездрава пошћреба. А колико сам се у тим пушћовањима трошио, види се најбоље по шћоме ишћо сам за време два велика рајца (1914–1918. и 1941–1944), кад сам био присиљен да седим на једном мјесту, написао

žoшово највећи део својих радова. Истина је, с друге стране, да сам у оно што сам написао унео много тога што сам видео и доживео на тим узалудним путовањима. Ојашаја 16. ВИ 1952 (Знакови поред пута, 231).

Мисли о путовањима Андрић је шире разрадио у Плавој књизи (записима из 1956) – Свеске 1981: 171–173).

9. Рат је, истиче Андрић, понекад предмет маштања доконих људи када им уз кафу дувански бијели облаци изазивају у машти појаве и призоре похода и ратовања.

Докони људи по баишчама и чардацима, пијући кафу и пушећи духан, имају стално пред очима те облаке као беле свилене царске чадоре који у њиховој машти изазивају појаве и призоре нејасних похода и ратовања и слике чудне, неумерене силе и раскоши (Знакови поред пута, 352).

Али, ратове Андрић види и у својим сновима.

Са првим мраком ушнућала се у мене мисао о близини неког зла и несреће. Та мисао је поштовала у сну који ме је савладао у шоку ноћи, али није ишчезла у њему. У свињање новог дана, са првом светлости, угледао сам оваплоћење те мисли: на ивици мог видика, ружно налакћен, као крвожедан пијанац, дочекао ме је тамни лик ратца. Следи, нечовечни, разорни и убилачки – рат. Одмах сам га познао, јер га памтио и знам, чини ми се, одувек; оштак знам и памтио себе (Знакови поред пута, 557).

Маштања добијају понекад и комичне димензије. Нпр. Андрић је забиљежио разговор у ратно вријеме двојице пијанца и пропалица, Ибра и Хуса, крај старог и разграђеног муслиманског гробља по коме су пасле краве. Дијалог је започет о томе како је Хусо замислио да је Ибро умро, па су га покопали у исто гробље по коме пасу сада краве и погане земљу.

А ја сједим исто овако и пијуцкам, али сам. Погледам како изнад тебе пасе крава и балега по свом гробу, па ћу сада рећи сам у себи: „Боже, како се Ибро промијенио; ни онај човек, ни дао Бој!“ (Знакови поред пута, 530).

На то је Ибро одговорио:

– А ја кад будем сједио овдје и легао свој запуштен гроб и исте овакве краве како пасу по њему и, ко каве, чине своје – рећи ћу само: „Исти истовјетни онај Хусо какав је увијек био!“ (Знакови поред пута, 530–531).

У мирна времена рат Андрићу излази на очи и у најобичнијим ситуацијама. Рецимо, када сједи крај чесме, он се уз шапат воде сјећа ратника који су ту долазили да се окријепе: он види те војнике, како се прашњави и ожедњели нестрпљиво гурају око спорог млаза воде.

Слушајући шаташ чесме поред које седим, ја замишљам њено порекло, њен постанак и шок до овог места и облика. Гледам нараштаје оних који су се на њој најјали или њеном водом праили, кварили је, мушили, чистили и обнављали кроз разна времена. Видим тврде Турке Новљане како, засуканих рукава и боси, чуче на овим плочама и узимају авдест. Чујем, чини ми се, шаташ којим захваљују богу на његовом дару и моле по кој и за душу оног ко је ову чесму ухватио, озидео и учинио је пристијучном својим савременицима и онима који ће доћи после њега. Видим и редове градске деце која пуне своје краче или бакрене судове, не мислећи ни на шта друго до на своју игру и грају. И пушника понекад видим, једног од хиљада који су се у пролазу овде заустављали, пражећи од скромне чесме окреје и одмора. Привезавши коња, мало подале, седи у драгој хладовини коју ће већ идућег часа напуштити заувек. И војнике неке често гледам, ратнике прошлих векова и несћалих царевина, како се праши и

ожеднели неситљиво журају око сиороџ млаза ове воде. Врло често заборављам где сам и ко сам, само мислим о води, о води уојшће, о кружном пућу који она ситално прелази између неба и земље, као иара, као шечности или као лег. А можда понајчешије мислим о човековој пошреби за водом и о начинима на које долази до ње, како се са њом бори, како је избегава, како је кроши и како се њоме служи и користи (Знакови поред пута, 543).

10. На питање које је и Андрића мучило да ли постоји нека судбинска веза између рата и Београда Андрић није директно одговорио, већ је само навео изјаву једне жене са Зеленог венца 1944:

Овај Београд нека варош мимо све остале вароши; привлачи рат као магнет (Свеске 1981^а [Црна свеска 1944]: 61).

11. У опсервирању послеријатног времена и осмишљавању мира Андрић често налази паралеле са ратом. И овдје писац је оригиналан јер запажа додирне тачке између, наизглед, међусобно далеких појава. Рецимо, нама се чини да између рата и туризма мало шта има заједничког, али баш ту корелацију Андрић шире елаборира и фокусира на једну ствар: да туристи подсећају на ратнике. Пошто је туризам у Југославији почео да се развија шездесетих година прошлог столећа, вјероватно је у то вријеме и настао запис о сцени у рано јутро када туристи устају подбули и рашчупани, али весели и ратнички расположени.

Свуда срећаше ове туристе. Млади људи, по двојица-тројица, или млади парови, често и са децом од 5–6 година, пућују својим аутомобилом из једне земље у другу. Где год не нађу места у хотелу или где хоће да ушледе, они расклајају свој шатор и – кампирају. Пред вече можеш видети модар дим њихове ватре око које послује жена, и мужјака како нешто поправља и утврђује на шатору, док се дете игра на триви. Гледао сам их у рано јутро кад устају, мало подбули и рашчупани, али са смехом и веселим, као ратничким повицима. Жена се облачи и дошереује, муж се брије, причврстивши ошледало на крило шатора, а дете, жмиркајући на сунце, чека доручак из конзерве. (Знакови поред пута, 373).

У њима он налази ратничко, древно и примитивно, а онда се враћа на сам рат и констатује да су у два велика свјетска сукоба милиони људи кренули, вољно и невољно, по свијету, и сад не могу да се зауставе, да савлађују простор и тешкоће које он пружа.

Као свака новина, све ово мало збуњује човека који није навикао на овакав начин путовања. Сви су ти људи прошли или кроз рат и касарну или лоџор, или бар кроз неку омладинску организацију која није мноџо далеко од свеџа шоџа. Нечеџ ратничкоџ и древноџ и примитивноџ има свакако у свему овом. У два велика последња ратна, милиони људи кренули су, вољно и невољно, по свећу, и сад, изгледа, не могу да се зауставе, не могу да одбаце од себе навику да улазе у туђе земље, па макар и са пасошем, да савлађују простор и тешкоће које он пружа, да се „сналазе“.

У њиховим колима влада сликовити неред: празна флаша кјанџија, куџија јуџословенских џигарета, америчка конзерва, значке, засџавице, рекламе и просџекџи за туризам земаља кроз које су прошли, илустриран час опис са стриџовима, радио који свира увек исту истриџану црначку игру, прибор за јело од црвене или жуће пластичке. Свим што је на њима и око њих, они подсећају на висок индустриџки поџенџијал своје земље, али у исто време и на Цигане черџаре који су у мом деџиџиџву дизали своје черџе у близини наше куће и изазивали узбуђење и љубовиџиџтво код нас деце, а њевоверење и оџрез код родиџеља (Знакови поред пута, 373–374).

Елементе рата Андрић налази и у народним играма које се приређују за стране туристе. Рецимо, он посматра како корчулански младићи изводе морешку

пред стотинак енглеских туриста и закључује да та игра представља далеки одјек и ублажену слику некадашњих ратова и страдања.

Гледао сам како жрућа корчуланских младића изводи Мореику пред стотинак енглеских туриста. Већином ситарији људи, ситранци су посматрали ту наивну игру која се спољешњим одржава и преноси са нарашћаја на нарашћај, као далек одјек и ублажена слика некадашњих ратова и страдања (Знакови поред пута, 448).

А онда се пита да ли ће икад доћи вријеме кад ће ратови и патње његовог нараштаја бити приказивани безбрижним туристима као наивне ритмичке игре, уз добру улазницу и буран аплауз.

И одједном сам помислио да ли ће икад доћи време кад ће ратови и патње нашег нарашћаја бити приказивани безбрижним туристима као наивне ритмичке игре, уз добру улазницу и буран аплауз. (Знакови поред пута, 448).

Андрић је видео у игри патње заробљених дјевојака и немилосрдне ударце ратника, рањенике и погинуле, побједнике и побијеђене.

Посматрао сам у тој игри патње заробљене девојке и немилосрдне ударце ратника, рањенике и погинуле, побједнике и побеђене. И мислио сам: страда се и гине стварно и немилосрдно, понајчешће без славе, далеко од очију света, а признање и аплауз долазе сто и више година доцније, тек кад све постане игра и уметност (Знакови поред пута, 448).

12. У расправама о језику и начину казивања Андрић не може да заборави рат. Он запажа да постоји разлика у приповиједању обичних људи о догађајима који су се десили у рату и оним у раној младости. Рецимо, када један Црногорац, инжењер по занимању, који се лијепо и течно изражавао, говори о рату, он употребљава конвенционалне ријечи из обичног говора, често и клиширане изразе из штампе или јавног живота. Али, чим почне прича о дјетињству, његов рјечник се мијења, при чему Андрић запажа да се лице зари те закључује да је у њему негде дубоко, као зрачак сакривеног сјаја и трептај пригушеног звука, живио цик зоре и јављао се кад год му се за то указала прилика.

Један снажан и широк човек, пореклом из Црне Горе, инжењер по занимању, који се бавио полицијом, учествовао у ратним и револуцијама, а вешит је и трговинским пословима и видео је свет. Уме лако да прича, а у његовом причању приметно сам ово. Кад говори о рату, револуцији или спољној трговини, употребљава конвенционалне речи из текућег говора, често и клиширане изразе из штампе или јавног живота. Али кад прича о свом детињству, његов речник се мења. Тако, на пример, кажујући неки догађај из ране младости, он каже: „Пробудили су ме тога дана у цик зоре саме...” и код тих речи лице му за секунд прели необичан сјај, за широк један само, и неспав, а прича се настави. Очигледно, у њему је негде дубоко, као зрачак сакривеног сјаја и широк пригушеног звука, живео тај цик зоре саме, и јављао се кад год му се за то указала прилика, по дубокој унутарњој потреби, а често и без везе са његовим садашњим животом (Знакови поред пута, 541–542).

У размишљањима о slabим писцима Андрић истиче да они у сликању тренутака страха и опасности бирају баналне ријечи. С тим у вези, описујући задах као нешто најгоре и најтеже у склоништу током бомбрадовања Београда, он констатује:

Човек почиње да разумева слабе писце који за такав задах не налазе другог атрибутива до „неописив” (Ратни дневник 1944/1982: 291).

Андрић запажа да током рата настају и нове ријечи типа *пушкар* 'борац који има пушку', *клијача* 'бомбе направљене од олобних водоводних цијеви', *поришци* *другу* 'кидати, дизати шине и прагове' (Свеске 1981: 65).

13. И на стилском плану Андрић не може а да се не присјети рата. За писца рат није само реалност, већ и јака метафора која се може употријебити у облику персонификације – нпр. да влага ратује са каменом.

Влага које у ово доба године има још доста, чак и овде на узвишеници, храни шу смокву, и сипално рајтује с каменом (Знакови поред пута, 438).

Рат се јавља и у експлицитном поређењу па га лаж подсјећа на рат: има људи који се служе лажима као ратним варкама, у самоодбрани, у рату који су сами измислили и који се води само у њиховој уобразиљи.

Време је да се пење, да се напредује за степенацију више, иако ни претходна степенација није још потпуно освојена ни утврђена како треба. Говорити мало, не говорити зло, глумити, површино ни узалудно, или чак не говорити уопште. Све су то степенације на путу личног напретка и усавашавања које у шоку живота, као шперен у рају, освајамо, губимо и поново освајамо (Знакови поред пута, 118).

Има људи који лажу јер не могу другојаче, јер то морају; има их који се, у својој замршеној психи, служе лажима као рајним варкама, у самоодбрани, у једном рају који су сами измислили и који се води само у њиховој уобразиљи; има и таквих који, лажући често и много, и не слуша да лажу, а кад буду ухваћени у лажи, истински плаше, да би првом приликом опет почели да лажу; има их који у таквим приликама падају и смртно страдају, као пробужени месечари (Знакови поред пута, 150).

14. У тумачењу значаја мира Андрић није посебно оригиналан – он жели уобичајене ствари младим писцима: да пишу у вријеме времена мира, а не, као он, у доба рата и потреса вјерујући да ће стварати лакше и боље него у немирним временима, у којима је његова генерација дјеловала.

Прво што бих могао да им кажем, то је да им желим све најбоље. То значи да им желим повољне услове за животи, рад, стварање и публиковање. А све остало ће они сами, верујем, умјети да нађу боље него што смо ми могли. А друго, могу да пожелим да то буду времена мира, а не рата и потреса. Јер, иако ће стварати лакше и боље него што смо ми стварали у немирним временима (Писац говори 1994: 58).

Међутим, и у оваквим размишљањима не може а да се не нађе нешто андрићевско, нешто што се чини и парадоксалним, нпр. да у односу мира и рата мир није само срећа и благодат, већ и опасност, али само за једну категорију људи – за ратнике. Њима не пријети ни смрт, ни ране, ни напори, ни порази, већ мир. Они могу бити побјединици само ако нађу своје мјесто у миру. Андрићава основна мисао гласи: ратне побједе су само услов за радну побједу у миру.

Права опасност за рајника нису ни смрт ни ране ни пори, па чак ни пораз без које у рају један од двојице противника ипак може проћи. Права опасност за победоносног рајника – то је мир. Ако и њега схвати и савлада, тј. ако умедне да нађе своје мјесто у њему, онда се може назвати победником, тек онда. У миру се стиче јуно и коначно право на назив победника (Знакови поред пута, 169).

Сличну мисао Андрић ставља у уста Симону Боливару:

„Ја се више бојим мира него рата”, писао је Боливар још давно, предвиђајући добро ишлоће на које ће наићи покушај да се организују и среде иако огромне земље и иако хетерогене масе (Симон Боливар Ослободилац, Грелис-Корпус).

Представљање ове историјске личности Андрић даје и на релацији ратник – жена:

Жена је у његовом животу била заиста само „одмор за ратника” (Симон Боливар Ослободилац, Гралис-Корпус).

На опозитивној равни рат ↔ мир Андрић указује и на међуфазу – примирје, као својеврсни апсурд и то на примјеру сукоба у Вијетнаму: до Андрића допре вијест о томе да привремена објава престанка сукоба поводом вијетнамске Нове године истиче те ноћи и да ће се рат наставити сутра у 7 ујутро, што га наводи на мисао како ће једнога дана оваква информација бити несхватљива и изгледа-ти невјероватна.

Поводом вијетнамске Нове године владало је примирје између Вијетконга и Американаца у Јужном као и у Северном Вијетнаму: обустављено је и америчко бомбардовање Северног Вијетнама. Празнични дани су сада прошли и у новинама као и на радију објављена је јуче следећа вест: „Примирје које је владало поводом вијетнамске Нове године истиче ноћас. Рат у Вијетнаму наставиће се сутра ујутро у 7 часова.” Можда ће некад оваква вест бити људима несхватљива и изгледати невероватна. Због тога је добро да се издвоји из гомили новинских вести и зајмиче бар у ову широку бележницу, кад већ не може да се усече у метал или мрамор. Тек, да се зна, ја ма само овде и оволико (Знакови поред пута, 520).

15. Андрић запажа и посебну врсту сукоба – рат књижевника, конкретно јалове свађе књижевника у Београду, књижевне полемике у којима „ја” имам апсолутно право, а онај на другој страни је потпуно недорастао, назадан, што доводи до готово правих крсташких ратова (Писац говори 1994: 4). За њега је симптоматична чињеница да врло угледни писци проведу по више година у великим умјетничким срединама на страни, фасцинирају тамо људе својом интелигенцијом, а када се врате, из њих проговори рустикални „он”.

Шта има ново? Како да вам кажем... да је само мање јалових свађа. Фронтови би требало да су љижији. Људи не морају да се слажу, али би морали показивати више културе срца. И испуштају са бољим и културнијим аргументима. Немојте ме криво разумети, али ми се чини да се ми још налазимо у верској фази вођења књижевних полемика. Ја имам апсолутно право, онај на другој страни је потпуно недорастао, назадан – иако, на жалост, још увек размишљају и иако се понашају чак и они веома даровити писци, од којих ја иначе нема никаквог разлога да се очекује. И иако долази до безмало правих крсташких ратова у нашој књижевности, до борбе између шатора и међусобних оштриживања. Ко има право – на мени није да утврђујем. Не желим никога да апострофiram, али је прилично симптоматична чињеница да наши, и ја врло угледни, писци проведу по више година у великим умјетничким срединама на страни, дивно се снајуу у њима, фасцинирају тамо људе својом интелигенцијом, а кад се врате овде, својој кући – онда из њих проговори онај рустикални он, који је, неретко, у име својих естетских уверења, безобзиран. Као и његови: дедови који су борили на страни (Писац говори 1994: 4).

На другом мјесту констатује нешто слично:

Код нас су често литерарне борбе, сукоби књижевних схватања и естетских гледишта воде крвнички и крвожедно, жестоком верских ратова и династичких истребљивања противника. Не тежи се за тим да се противничком гледишту стави насупрот своје гледиште, више, боље и јачније, него да се противник онемогући, уклони, и да иако општедне и општеба да га побиди аргументима мисли (Свеске 1981: 67).

С друге стране, Андрић истиче примјер колико писана ријеч може бити јака у ратно доба: руски писац Иља Еренбург достигао је толики домет у ратним чланцима да је Врховна команда Совјетске армије издала наредбу којом се забрањује војницима да праве цигарете од његових чланака и билтена Врховне команде.

Морам вам рећи: Иља Григорјевич је био „настајашичји“ Рус који се духовно развијао под снажним утицајем француске културе. Био је необично образован, увек сиреман да се ангажује за прејород друштва и културе. Његове књиге су добре и лепе, али чини се да је као појава био бар за нијансу изнад својих књига. Не верујем да ћу погрешити ако кажем да је његов највећи домет досиђнути у ратним чланцима. Они су читани у рововима, у болницама, за време маршева. У данима другог светског рата на руском фронту, војници су у недосиђнику дуванског папира увијали цигарете у новинску хартију. Познао је да је Врховна команда Совјетске армије издала наредбу којом се забрањује војницима да праве цигарете од билтена Врховне команде и чланака Иље Еренбурга! (Андрић 1982: 255).

Андрић је први пут проговорио о интеракцији књижевности и рата у Књижевном југу 1918, када је објавио рад *Наша књижевност и рат*. Његове основне поставке можемо свести на седам главних тачака. 1. Постоје двије наше књижевности: предратна и ратна – предратна је биједна и плитка са безначајним и ситним мотивима (ми смо један од ријетких европских народа који готово да је и нема ратне књижевности). 2. Наша књижевност је у првим годинама рата ћутала, што је доказ њене добре моралне структуре. 3. Утицај рата на књижевност био је, нарочито у прве три године, искључиво деструктиван (наглом провалом рата књижевник је остао сам, незаштићен и напуштен). 4. Постоји бар једна корист рата – појавила се спознаја о томе да је многа бучна мирнодопска истина постала лаж. 5. С општим буђењем умртвљене снаге народног живота почело је и полагањем буђење књижевности (ратни догађаји и велика социјална гибања подстицали су интерес за књижевност код ширих слојева што је довело до тога да се читало више него у миру). 6. Ако књижевници очувају „ватру“ душевног живота прије рата, онда ће испунити свој тешки задатак и моћи ће понијети ако не ореол великих дјела, а оно свакако мирну љепоту жртвовања. 7. Живот након рата настаће се по сасвим другим законима и облицима.

И у Другом свјетском рату Андрић налази сличну позицију књижевника: они су се повукли не желећи да штампају своја дјела под окупацијом, јер би се то искористило као доказ да је интелигенција и истакнути појединци признају такво стање као свршен чин. Али сви су у то вријеме радили.

За време рата – рекао ми је писац Андрић – наши писци који су се налазили у Београду, као уосталом и у свим другим местима, писци који заслужују то име – повукли су се, не желећи да штампају своја дела под окупацијом, јер би окупијатори искористили то као доказ да интелигенција и истакнути појединци признају окупацију као свршен чин. Но, сви су они за то време радили. После ослобођења земље, по завршетку победоносног рата, нова држава поклонила је многу пажњу културном животној, а самим тим и књижевности и уметности (Писац говори 1994: 30).

ИЗВОРИ

Andrić 1918: Andrić, Ivo, *Наша књижевност и рат*, *Књижевни јуџ*, Загреб, год. 1, књ. 2, св. 6, 193–195.

Андрић 1981^а: Андрић, Иво, *Знакови поред пута*, у: Андрић, Иво, *Сабрана дела*, књ. 16, уредник Вук Крњевић, Београд – Загреб – Сарајево – Љубљана – Скопје – Титоград: Просвета – Младост – Свјетлост – Државна založba Словеније – Мисла – Побједа.

Андрић 1981^б: Андрић, Иво, *Симон Боливар Ослободилац*, у: Андрић, Иво, *Сабрана дела*, књ. 12, уредник Вук Крњевић, Београд – Загреб – Сарајево – Љубљана – Скопје – Титоград: Просвета – Младост – Свјетлост – Државна založba Словеније – Мисла – Побједа, 118–153.

Андрић 1981^в: Андрић, Иво, *Свеске*, у: Андрић, Иво, *Сабрана дела*, књ. 17, уредник Вук Крњевић, Београд – Загреб – Сарајево – Љубљана – Скопје – Титоград: Просвета – Младост – Свјетлост – Државна založba Словеније – Мисла – Побједа, 11–236.

Андрић 1981^г: Андрић, Иво, *Сабрана дела*, књ. 1–17, уредник Вук Крњевић, Београд – Загреб – Сарајево – Љубљана – Скопје – Титоград: Просвета – Младост – Свјетлост – Државна založba Словеније – Мисла – Побједа.

Andrić 1982: Andrić, Ivo, *Ратни дневник [прољеће – лето 1944]*, *Свеске Загужбине Иве Андрића*, Београд, год. 1, св. 1, 277–291.

Andrić 1998: Андрић, Иво, *Дневник – Сокобања, лето 1942*, *Свеске Загужбине Иве Андрића*, Београд, год. 17, св. 14, 7–18.

Гралис-Корпус-www: *Гралис-Корпус*. <http://glyph.uni-graz.at/cocoon/gralis/andric42-45>. Стање 10. 5. 2014.

ЛИТЕРАТУРА

Димитријевић 2010: Димитријевић, Коста, *Разговори и ћушања Иве Андрића*, Београд: Прометеј.

Јандрић 1982: Јандрић, Љубо, *Са Ивом Андрићем*, Сарајево: Веселин Маслеша.

Палавестра 1982: Палавестра, Предраг, *Андрићев дневник из Сокобање*, *Свеске Загужбине Иве Андрића*, Београд, 17, св. 14, 19–25.

Палавестра 1982: Палавестра, Предраг, *Коментар уз Ратни дневник Иве Андрића*, *Свеске Загужбине Иве Андрића*, Београд, год. 1, св. 1, 292–300.

Писац говори 1994: *Писац говори својим делом*, приредио и поговор написао Радован Вучковић, Београд: БИГЗ.

IVO ANDRIĆ ÜBER DEN KRIEG

Zusammenfassung

In diesem Beitrag wird der Versuch unternommen, eine Antwort auf die Frage zu erteilen, wie sich Ivo Andrić in Bezug auf den Krieg verhielt. Die Analyse zeigte, dass in den Überlegungen des Autors Fragen zur Entstehung von Kriegen, zu dessen Auswirkungen, zur Kriegsmentalität sowie zur Beziehung zwischen Krieg und Frieden dominieren.

Schlusswörter: Ivo Andrić, Krieg, Literatur, Schriftsteller

Branko Tošović